

PROBLEMY MIKROEKONOMIKI ROLNICTWA W PIĘCDZIESIĘCIOLETNIEJ DZIAŁALNOŚCI KOMITETU EKONOMIKI ROLNICTWA PAN

Zygmunt Wojtaszek

Wyższa Szkoła Biznesu i Przedsiębiorczości w Ostrowcu Świętokrzyskim
Rektor: prof. dr hab. Stanisław Zabornia

Słowa kluczowe: Komitet Ekonomiki Rolnictwa, ekonomia
Key words: Agricultural Economics Committee, economy

S y n o p s i s. Przedstawiono najważniejsze problemy nauk ekonomiczno-rolniczych w pięćdziesięcioletniej działalności Komitetu Ekonomiki Rolnictwa PAN. Wskazano historycznie trzy okresy tej działalności i szczegółowo je scharakteryzowano.

W działalności KER PAN można wyodrębnić 3 okresy: I – lata 1957-1975, II – lata 1976-1989, III – po 1990 roku. Każdy z tych okresów charakteryzowały swoiste warunki wyznaczające zakres i formy pracy oraz aktywność członków i skuteczność ich działania.

OKRES I DZIAŁALNOŚCI KER PAN (1957-1975)

Do najbardziej interesujących należy okres I. Charakteryzowały go następujące zjawiska. Wzrastała rola ekonomiki w życiu gospodarczym i świadomości społecznej Polaków „po przełomie październikowym”. Wyrazem tego był wzrost liczby osób zajmujących się problematyką ekonomiczno-rolniczą, m.in. na skutek powoływania komórek ekonomicznych przy różnych organizacjach gospodarczych, instytucjach i przedsiębiorstwach, a także w branżowych instytutach naukowych rolnictwa. Ponadto powstały możliwości uzyskiwania stypendiów do odbywania staży zagranicznych i współpracy polskich placówek naukowych ekonomiczno-rolniczych z placówkami krajów rozwiniętych.

KER PAN był w Polsce na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych ubiegłego wieku jedyną, w warunkach systemu socjalistycznego, korporacją naukową w zakresie nauk ekonomiczno-rolniczych, która miała dość dużą swobodę w działalności.

Do utworzenia i prowadzenia KER PAN włączył się (najpierw na podstawie mianowania, a później z wyboru) prof. Ryszard Manteuffel, który swoją osobowością, wiedzą, pracowitością i życzliwością zjednał Komitetowi przychyłość środowiska oraz zachęcił do pracy w Komitecie z całej Polski specjalistów z zakresu nauk ekonomiczno-rolniczych i pokrewnych, różnych opcji politycznych, zarówno z okresu przedwojennego jak i młodych absolwentów uczelni, którzy chcieli specjalizować się w ekonomice.

Działalność naukowa i upowszechnieniowa Komitetu stawała się, w miarę upływu czasu, magnesem przyciągającym młodszych i starszych naukowców do uczestnictwa w jego pracach, to jest w badaniach, konferencjach i wdrożeniach. Komitet stał się niejako w samoistny sposób integratorem środowiska ekonomistów rolnych. Wyrobił sobie pozycję „jednostki wiodącej” w badaniach ekonomiczno-rolniczych prowadzonych we wszystkich placówkach naukowych w kraju. Wybieranych członków KER PAN było początkowo 50, a później 30. Natomiast w pracach Komitetu uczestniczyło systematycznie około 150 osób. Fakt uczestnictwa w pracach Komitetu stanowił w pewnym sensie wyróżnienie, czego wyrazem jest ujawnianie tej pracy w życiorysach naukowych pracowników.

Lata sześćdziesiąte stanowiły trudny okres w życiu społeczno-gospodarczym kraju. Duży niedostatek środków finansowych i sztywne plany państwowe oraz różne zadania nie ograniczały jednak działalności Komitetu. Jego komórki organizacyjne, wiodące sekcje oraz komisje swoje zadania umiejętnie wplatały do planów narzucanych przez centralne organa państwowe (lub naukowe) oraz nawiązywały do aktualnych i przyszłych zadań nauk ekonomiczno-rolniczych w sytuacji niedoboru produktów rolniczych i niskiej efektywności ekonomicznej rolnictwa Polski.

W opracowaniu planów badań naukowych Komitet kierował się w większym stopniu doświadczeniem własnym w ujmowaniu specyfiki dyscyplin niż wytycznymi ustalonymi ogólnie i szablonowo dla całej nauki. Rozwiązania przyjęte przez Komitet były z reguły akceptowane przez władze PAN, a nawet zalecane do stosowania przez inne placówki.

Oceniając działalność Komitetu z perspektywy jubileuszu 50-lecia (autor jest członkiem Komitetu 34 lata) można dostrzec pewien logiczny ciąg zrealizowanych zadań, które umocniły podstawy nauk ekonomiczno-rolniczych w Polsce. Do takich zadań zaliczam:

- uporządkowanie terminologii ekonomiczno-rolniczej zniekształconej tłumaczeniami na j. polski prac z j. obcych; efektem tego porządkowania była obszerna dyskusja w czasopiśmie ekonomiczno-rolniczych i na sesjach naukowych (krajowych i międzynarodowych), a syntezę stanowiła Encyklopedia Ekonomiczno-Rolnicza (pierwsze wydanie 1964 r., drugie uzupełnione 1984 r.); Komitet kładł nacisk na jakość redakcyjną publikacji i na uszanowanie dorobku autorskiego,
- zweryfikowanie, rozszerzenie, pogłębienie i uproszczenie ważniejszych metod badań ekonomiczno-rolniczych, nie tylko metod matematycznych, które w latach sześćdziesiątych zajmowały czołowe miejsce w pracach KER PAN, ale również bardziej użytecznych metod, np. rejonizacji produkcji rolnej, zarządzania przedsiębiorstw rolniczych, analizy efektywności inwestycji, uproszczone formy rachunku ekonomicznego, rachunkowości itd.,
- wypracowanie poglądu na temat koncepcji „wdrażania” wyników badań naukowych do życia praktycznego. Komitet uznał mianowicie, że „*wdrożenie polega na oddziaływaniu na kierunek myślenia i działania organów podejmujących decyzje na wszystkich szczeblach*”. Temu pogładowi były podporządkowane działania Komitetu, to jest seminaRIA, konferencje i stanowiska przekazywane władzom.

KER PAN do 1970 r. był ogólnokrajowym koordynatorem badań ekonomiczno-rolniczych. Tematy węzłowe, szczególnie ważne, były kwalifikowane do pełnego finansowania ze środków PAN i do realizacji przez odpowiednio dobrane zespoły. Natomiast tematy drobne, rozproszone i przyczynkowe wykonywane przez osoby pracujące w różnych jednostkach naukowo-dydaktycznych lub badawczych w kraju, były tylko dofinansowywane (najczęściej przez zwrot kosztów podróży, zbierania materiałów lub przepisywania tekstów). Realizacja

takich tematów odbywała się przez referowanie prac własnych w ramach powoływanych zespołów tematyczno-wdrożeniowych. W skład takich zespołów wchodziły osoby zajmujące się podobnymi tematami. Końcowym etapem i wynikiem pracy zespołu było opracowanie syntezy. Syntezy były publikowane jako prace naukowe lub przeglądowe albo były przekazywane władzom PAN lub rządowym jako stanowiska KER PAN w danej sprawie.

Liczba zespołów i ich składy członkowskie podlegały zmianom zgodnie ze stopniem realizacji prac. Dzięki temu przez zespoły tematyczno-wdrożeniowe przewinęła się duża liczba, zwłaszcza młodych pracowników nauki i praktyków. O działalności zespołów szerzej pisał prof. R. Manteuffel w pracy pt. „*Trzydzieści lat Komitetu Ekonomiki Rolnictwa PAN*” RNR, seria G, tom 85, zeszyt 2. Działalność tych zespołów może być w pewnym sensie porównywalna z obecnie prowadzonymi seminariami w szkołach naukowych profesorów (mam tu na myśli ogólnopolskie lub regionalne seminaria doktorskie i habilitacyjne).

W pracach zespołów tematyczno-wdrożeniowych szczególnie dużo uwagi poświęcono problematyce z zakresu mikroekonomii. Treść ich nawiązywała lub wynikała głównie ze stanu ekonomicznego gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych lat sześćdziesiątych XX wieku oraz z pożądanych lub narzucanych przekształceń w ich układach strukturalnych. Wymieniono tylko ważniejsze, które w tamtych latach w Polsce nie były rozpoznane lub były różnie rozumiane. Wypada tu przypomnieć, że znajomość problematyki ekonomiczno-rolniczej w latach sześćdziesiątych była w Polsce słaba. Kontakty z zagranicą dopiero nawiązywano. Ponadto, polska gospodarka rolna wyróżniała się specyfiką (PGR, RSP, kółka rolnicze). Problemy, pojęcia i kategorie dzisiaj oczywiste, na początku działalności Komitetu Ekonomiki Rolnictwa PAN były mgliste lub w ogóle nie istniały. Niektóre tematy (problemy), których treść dzięki pracom Komitetu wykrystalizowała się, stała się oczywistością i weszła na stałe do języka nauk ekonomiczno-rolniczych, część z nich straciła już na aktualności. Problemami tymi są:

- mierniki i wskaźniki oceny działalności przedsiębiorstw – produkcja końcowa, produkcja czysta, zysk brutto, dochód bezpośredni (obecnie nadwyżka), dochód rozporządzalny itd.,
- praca i koszty stałe w kalkulacjach rolniczych,
- metody bilansowe i optymalizacyjne w zarządzaniu gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych,
- modele i analogia w zarządzaniu przedsiębiorstwem – dzisiejszy benchmarking,
- kategorie kosztów w zarządzaniu przedsiębiorstwem,
- skala produkcji i ekonomia skali itd.

Znaczna część tematów realizowanych przez zespoły tematyczno-wdrożeniowe dotyczyła ukierunkowywania postępu w organizacji rolnictwa, przedsiębiorstw i produkcji rolniczej. Można tu podać takie tematy poznawcze, jak:

- efektywność czynników produkcji,
- wielkość gospodarstwa uspołecznionego i indywidualnego,
- struktury organizacyjne przedsiębiorstw,
- formy zespołowej działalności w rolnictwie itd.

Ważniejsze problemy wchodzące w zakres zarządzania rolnictwem były przedmiotem naukowych konferencji Komitetu z udziałem przedstawicieli władz rządowych i pracowników resortowych, np.:

- Efektywność inwestycji rolniczych – metodyka rachunku, ocena kierunków inwestowania, czynniki stymulujące i hamujące proces inwestowania.

- Rachunek ekonomiczny w rolnictwie, jego gałęziach i gospodarstwach rolniczych, w tak szerokim ujęciu był w Polsce omawiany po raz pierwszy.
- Fundusz Rozwoju Rolnictwa i jego wykorzystanie na tle rozwoju kółek rolniczych.
- Państwowy Fundusz Ziemi – powstanie i rozdysponowanie.
- Zastosowanie metod matematycznych w ekonomice rolnictwa.
- Przydatność kosztów jednostkowych w podejmowaniu decyzji w przedsiębiorstwach rolniczych; jaki rachunek jest najbardziej właściwy.
- Problematyka ziemi w rolnictwie – wartość, własność, renta, rozłóg, wielkość gospodarstwa i przedsiębiorstwa.
- Księgowość jako podstawa podejmowania decyzji kierowniczych w gospodarstwach rolniczych.

Ważną formą działalności KER PAN były sesje wyjazdowe, przeważnie raz w roku. Odbywały się one w terenowych ośrodkach naukowych w poszczególnych województwach. Celem ich było bliższe poznanie różnych placówek i gospodarki rolnej rejonu, jaki je otaczał. Brali w nich udział, obok członków Komitetu i pracowników ośrodka, przedstawiciele miejscowych władz i pracownicy większych przedsiębiorstw. Konferencje były zwykle dwudniowe. Pierwszy dzień był przeznaczony na poznanie dorobku ośrodka i wygłoszenie kilku referatów sesyjnych, zaś drugi służył poznaniu problemów gospodarczych regionu. Na treść referatów składały się syntezy prac zespołów tematyczno-wdrożeniowych i tematy zlecone przez Komitet.

Wyniki prac Komitetu były wdrażane do praktyki nie tylko w drodze sesji, konferencji i publikacji, ale również przez opracowywanie stanowisk (poglądów) przekazywanych władzom PAN lub odpowiednim pracownikom resortu rolnictwa. W zakresie mikroekonomiki rolnictwa takich poglądów opracowano i przekazano kilkanaście, a m.in.:

- obrót ziemią, działy rodzinne i spadkobranie w gospodarstwach chłopskich,
- ocena programu rozwoju mechanizacji rolnictwa,
- zasady racjonalnej gospodarki prowadzącej do uzyskania planowanego poziomu produkcji roślinnej i zwierzęcej,
- kierunki racjonalizacji organizacji gospodarstw indywidualnych.

OKRES II DZIAŁALNOŚCI KER PAN (1976-1989)

W latach 1976-1989 warunki działalności KER PAN uległy istotnym zmianom. Wiele placówek naukowych, których pracownicy uczestniczyli wcześniej w pracach Komitetu usamodzielniało się i przejęło część zadań realizowanych przedtem przez KER. Ponadto, Zakład Ekonomiki Rolnictwa i Leśnictwa obsługujący Komitet pod względem technicznym został rozwiązany. W 1971 r. powstał Międzywydziałowy Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN oraz wyraźniej rozwinął swoją działalność, powstały w 1962 r., Komitet Badania Rejonów Uprzemysłowionych PAN. Koordynację badań ekonomiczno-rolnych przejął Zakład Ekonomiki Rolnictwa Instytutu Geografii PAN. Jednocześnie po szczególnie dobrych wynikach jakie osiągnęło rolnictwo w latach 1970-1975, nastąpił regres w rolnictwie zarówno pod względem produkcyjnym, jak i ekonomicznym.

Na początku 1975 r. na bazie dorobku naukowego KER PAN powołano Komitet Organizacji Produkcji Rolnej i Wyżywienia Kraju PAN. Do pierwotnej nazwy powrócono w 1981 r. Zmianie uległy też metody pracy i profil zawodowy członków. Zamiast poprzednio istniejących 6 sekcji i kilkunastu zespołów tematyczno-wdrożeniowych powstały cztery sekcje:

- Ekonomiki i Organizacji Produkcji Rolnej.
- Ekonomicznej Efektywności Czynników Produkcji.
- Gospodarki Żywnościowej.
- Obsługi Rolnictwa.

Sekcje te funkcjonowały do końca lat osiemdziesiątych.

Tematyka zainteresowań naukowych KER PAN została przedłużona przez nowy Komitet, a w niektórych segmentach poszerzona o zagadnienia wynikające z kształtowania się kompleksu gospodarki żywnościowej. Do programu działalności Komitetu Organizacji Produkcji Rolnej i Wyżywienia Kraju wprowadzono problematykę produkcji żywności, powiązań międzygałęziowych poszczególnych członów gospodarki żywnościowej oraz problemy poziomu i struktury konsumpcji żywności.

Komitet Organizacji Produkcji Rolnej i Wyżywienia Kraju PAN nie organizował i nie prowadził własnych badań. Działał w oparciu o aktywne zaangażowanie się członków i sympatyków Komitetu w badania prowadzone przez inne organizacje i placówki naukowe. Opiniował natomiast celowość podejmowania badań i ich finansowania przez PAN. Działalność Komitetu polegała głównie na organizowaniu dwóch konferencji naukowo-wdrożeniowych w roku. Koncentrowały się one wokół dwóch problemów z zakresu mikroekonomii, czyli:

- ekonomiki i organizacji przedsiębiorstwa rolniczego oraz zarządzaniu przedsiębiorstwem,
- techniki i technologii wytwarzania w rolnictwie oraz ich konsekwencjach ekonomiczno-społecznych.

Wśród wygłoszonych referatów na konferencjach sesji można przykładowo wymienić:

- Efektywność czynników i środków produkcji w układzie sektorowym rolnictwa.
- Efektywność nakładów materiałowo-pieniężnych w rolnictwie w wybranych okresach.
- Substytucja pracy w rolnictwie.
- Przedsiębiorstwo rolnicze jako podsystem gospodarki narodowej.
- Skuteczność stosowania metod operacyjnych w praktyce rolniczej.
- Podstawy teoretyczne i prawne prostych form kooperacji i ich rola w rozwoju rolnictwa.

Corocznie jedna konferencja odbywała się poza Warszawą. Do bardziej interesujących zalicza się konferencje w Kaliszu (rozwój prostych form kooperacji w rolnictwie), Częstochowie (gospodarka ziemią) i Tarnowie (związki rolnictwa z przemysłem).

Na wewnętrznych zebraniach Komitetu, zwłaszcza na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych poruszano w formie dyskusji wiele tematów, które nabrały znaczenia po wprowadzeniu gospodarki rynkowej. Dotyczyły one perspektyw rolnictwa, zagrożeń biologicznych, energetycznych i ekologicznych, ryzyka w rolnictwie, instrumentów ekonomicznych skłaniających do ekologicznej produkcji, zagrożeń proeksportowych, systemu motywacyjnego pracy w rolnictwie, poziomu bezpieczeństwa żywnościowego, infrastruktury wiejskiej itd. W dyskusjach tych ujawniły swoją aktywność osoby, które po 1990 r. zajęły się przekształceniami w formach własności w rolnictwie i organizacji rynku rolnego.

OKRES III DZIAŁALNOŚCI KER PAN – PO 1990 ROKU

Po 1990 r. nastąpiło dalsze zawężenie działalności Komitetu. Ograniczenie środków finansowych na działalność Komitetów PAN zmusiło Komitet Ekonomiki Rolnictwa do kooperacji z innymi organizacjami, zwłaszcza instytucjami badawczymi i uczelniami. W ostatnich latach KER związał swoją działalność ze Stowarzyszeniem Ekonomistów Rolnictwa i

Agrobiznesu. Bezpośrednio jego wyniki pracy ujawniają się wyraźnie w okresowych ocenach rozwoju nauk ekonomiczno-rolniczych.

W zmienionych warunkach finansowania placówek naukowych Komitet ograniczył swoją działalność do organizowania 1-2 konferencji naukowych rocznie. Referentami byli głównie członkowie Komitetu prowadzący prace naukowe finansowane przez różne przeważnie macierzyste placówki, w których byli zatrudnieni. Komitet wyniki takich badań w pewnym sensie promował. Tematyka konferencji obejmowała początkowo zagadnienia związane z zachodzącymi przemianami w zarządzaniu gospodarką, wprowadzaniem gospodarki rynkowej, potrzebą dostosowania programów kształcenia w szkolnictwie wyższym do powstających nowych warunków rozwoju społeczno-gospodarczego kraju, a później – problematykę przygotowywania rolnictwa do wejścia Polski w skład struktur Unii Europejskiej. Z upływem czasu samodzielność działalności KER PAN jednak wygasła. Konferencje naukowe odbywały się coraz rzadziej lub były organizowane w połączeniu z innymi placówkami naukowymi. Zamiast podejmowania prób znalezienia dla siebie odpowiedniego miejsca dla działania w nowych warunkach Komitet wiązał swoją pracę ze Stowarzyszeniem Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu. Członkowie KER uczestniczyli w konferencjach SERiA odpłatnie, podobnie jak inne osoby przygotowujące się do zawodu ekonomisty rolnictwa. Fakt ten należy uznać za nieporozumienie. Do niewątpliwych osiągnięć Komitetu ostatniego okresu wypada zaliczyć dokonanie wnikliwej w szerokim kontekście oceny rozwoju nauk ekonomiczno-rolniczych w Polsce.

LITERATURA

- Dyka S. 1978: Działalność Komitetu Organizacji Produkcji Rolnej i Wyżywienia Kraju w latach 1975-1977. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, Nr 3.
- Manteuffel R. 1989: Trzydzieści lat Komitetu Ekonomiki Rolnictwa PAN. *RNR*, Seria G, T. 85, z. 2.
- Nowicki W. 1973: Działalność Komitetu Ekonomiki Rolnictwa w okresie 1954-1972. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, Nr 2.

Adres do korespondencji:
prof. dr hab. Zygmunt Wojtaszek
Wyższa Szkoła Biznesu i Przedsiębiorczości w Ostrowcu Świętokrzyskim
ul. Akademicka 12
27-400 Ostrowiec Świętokrzyski
tel. (0 41) 260 40 41, 260 40 42
e-mail: info@wsbip.edu.pl